

el-KENZU’S-SEMÎN TEFSİRİNDE İLMÎ İ’CÂZA DAİR İKİ MESELE: DÜNYANIN DÖNMESİ VE YUVARLAKLIĞI

Abdurrahim KIZILŞEKER*

Öz

Suûdî Arabistân’ın, yakın bir zamanda vefât etmiş önemli âlimlerinden biri olan İbn ‘Useymîn, “*el-Kenzu’s-Semîn fi Tefsîri İbn Useymîn*” isimli tefsîrini mirâs olarak bırakmıştır. O, bu tefsîrde özellikle selefî anlayışı temellendirmeye çalışmıştır. Ayrıca makalemizin konusu olan ilmî i’câza dair de yer yer açıklamalarda bulunmuştur. Onun tefsîrinde hem dünyanın dönmesi hem de yuvarlaklığına dair mülâhazalarını görmek mümkündür. Müfessirimiz, dünyanın döndüğüne dair çekincesi söz konusu iken yuvarlak olduğuna dair ise delil ve argümanlar getirmeye gayret sarf etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn ‘Useymîn, İlmî İ’câz, Dünya’nın Dönmesi, Dünya’nın Yuvarlaklığı.

TWO TOPICS ABOUT İLMÎ İ’CÂZ IN EL-KENZU’S-SEMÎN COMMENTARY: ROTATION OF THE WORLD AND GLOBULARITY

Abstract

Ibn Useymîn, one of the most important scholars who recently died in Saudi Arabia, left a legacy commentary named "al-Kenzu's-Semîn fi Tefsîri Ibn Useymîn". He has tried to based especially Salafî movement in this commentary. In addition some places he explained about ilmî i’caz which is the subject of our article. In his commentary, it is possible to see remarks about both the rotation of the world and its globularity. Our glossator, as he had drawback about rotation of the world but he tried to bring evidences and arguments about globularity of the World.

Keywords: İbn ‘Useymîn, İlmî İ’Câz, Rotation Of The World, Globularity Of The World.

GİRİŞ

Bilimsel gelişmeler ışığında Kur’ân âyetlerini izah etme yaklaşımı, özellikle 19. yüzyılda kendisini daha çok hissettirmiştir. Türkiye’de daha çok “bilimsel tefsîr”

Makale Gönderim Tarihi: 05.10.2018, Kabul Tarihi: 19.12.2018

Doi: 10.26791/sarkiat.467739

* Dr., MEB. İHL. Meslek Dersleri Öğretmeni, arahim1977@hotmail.com, ORCID ID:-0000-0001-9702-3660

şeklinde ifade edilen tefsîr şekli, bu konuya yönelik yazılan Arapça eserlerde daha çok “et-tefsîru’l-‘ilmî” şeklinde ifade edilmiştir. Aslında Arapça’daki “‘ilmî” sözcüğü ile Türkçe’deki “bilimsel” sözcüğü aynı anlama gelmektedir. Zira modern Arapça’da ilim kelimesi, deneyle tecrübe edilmiş durumlar için kullanılmaktadır. Bu arada bilimsel tefsîr şeklini kabul edenler ile etmeyenlerin tanımları da bir değildir. Söz konusu tefsîr şeklini benimsemeyenler bilimsel tefsîre tenkitlerini de yansıtan şu tanımları yapmışlardır: “Kur’ân âyetlerini anlamak için bilimsel buluşları hakem kılmaktır.”¹ Aksini düşünenlerin tanımları ise şöyledir: “Müfessirin, bilimin ispatladığı verilerden istifade ederek âyeti daha da anlaşılır hale getirmesidir.”²

Bazı sahâbilerden “Kur’ân’da her şeyin var olduğu” anlamında nakledilen rivâyet,³ ilmî i‘câzın başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Gazzâlî (ö. 505/1111),⁴ Fahreddîn er-Râzî (ö. 607/1210),⁵ Ebu’l-Fadl el-Mursî (ö. 695/1257), Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Suyûtî’nin (ö. 911/1505) bu minvalde bazı yaklaşımları olmuştur. Her ne kadar Şâtîbî (ö. 790/1388) ile bilimsel tefsîr tezi duraklamışsa da⁶ 19. asırdaki bilimsel gelişmeler, Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî (ö. 1306/1889), Seyyid Abdurrahmân el-Kevakibî (ö. 1320/1902), Gâzî Ahmet Muhtar Paşa (ö. 1326/1918), Tantâvî el-Cevherî (ö. 1359/1940), Celal Kırca gibi âlimler de yeniden bir hareketlilik meydana getirmiştir. Son yıllarda Arap aleminde de

¹ Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirîn*, Mektebetu Vehbe, Kâhire Ty., c. 2, s. 349-38.

² ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirîn*, Mektebetu Vehbe, Kâhire Ty., c. 2, s. 349-381; Fahd b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân er-Rûmî, *İtticâhâtü’t-Tefsîr fî Karnî’r-Râbî’ Aşere*, Suudî Arabistân 1407/1986, c. 1, s. 43-46, 182, 248, c. 2, s. 545-637; er-Rûmî, *Dirâsât fî ‘Ulûmi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Yy. 1424/2003, s. 290-298; Muhammed Ahmed Halefullâh, *el-Kur’ân ve ‘Ulûmuh el-Hadîs ve ‘Ulûmuh*, el-Müessesetu’l-‘Arabiyye, Yy. 1986, s. 32-56; Muhammed es-Seyyid Cibrîl, *‘Inâyetu’l-Müslimîn bi İbrâzi Vücûhi’l-‘İcâz fî Kur’âni’l-Kerîm*, Mecme‘ Melik Fahd Ty., s. 60.

³ Ebû Abdurrahmân Abdillâh b. el-Mübârek b. Vâdih el-Hanzelî et-Turkî el-Mervezî, *ez-Zuhd ve’r-Rekâik li İbni’l-Mübârek*, Tahkîk: Habîburrahmân el-A‘zamî, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût Ty., c. 1, s. 280; Ebû ‘Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu‘be el-Horâsânî el-Cüzcânî, *Tefsîr min Süneni Saîd b. Mansûr*, Tahkîk: Saîd b. Abdillâh b. Abdilazîz Ali Hamîd, Dâru Sam‘î, Yy. 1417/1997, c. 1, s. 9; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef fî’l-Ahâdis ve’l-Âsâr*, Tahkîk: Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu’r-Rüşd, Riyâd 1989/1409, c. 6, s. 126; Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Metîr el-Leğmî eş-Şâmî Ebu’l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, Tahkîk: Hamdî b. Abdilmeccîd es-Selefî, Mektebe İbn Teymiyye, Kâhire Ty., c. 9, s. 136; Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Mûsâ el-Hüsrevcirdî el-Horâsânî Ebû Bekr el-Beyhekî, *Şu‘ebu’l-‘Îmân*, Tahkîk: Abdulalî Abdulhamîd Hâmid, Mektebetu’r-Rüşd, Riyâd 1423/2003, c. 3, s. 347.

⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Cevâhiru’l-Kur’ân ve Dureruh*, Tahkîk: Muhammed Reşîd Rızâ el-Kubbânî, Dâru İhyâi’l-‘Ulûm, Beyrût 1406/1986, s. 21-22; Ayrıca bkz. İhyâu Ulûmi’d-Dîn, Tahkîk: el-Lecnetu’l-‘İlmiyye bi Merkezi Dâri’l-Minhâc li’d-Dirâset ve’t-Tahkîki’l-‘İlmî, Dâru’l-Minhâc, Cidde 1436/2011, c. 2, s. 257, 261.

⁵ Örnek olarak bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. ‘Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyin et-Teymî er-Râzî, *Mefâtihi’l-Gayb*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrût 2000/1420, c. 19, s. 130-131, c. 28, s. 128-133, c. 29, s. 405.

⁶ Ebû İshâk eş-Şâtîbî İbrâhîm el-Haymî el-Girnâtî el-Mâlikî, *el-Muvafakât fî Usûli’ş-Şeriat*, Tahkîk: Abdullah ed-Dirâz-Abdusselâm Abdüşşafî Muhammed, Memleketu’l-‘Arabiyyetu’s-Suûdiyye Ty., c. 2, s. 60 vd.; Ayrıca bkz. Şayi‘ b. Abduh b. Şayi‘ el-Esmerî, *me‘e’l-‘Îmâm Ebî İshâk eş-Şâtîbî fî Mebâhis min ‘Ulûmi’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Tefsîrihi*, el-Câmi‘atu’l-İslâmiyye bi’l-Medîneti’l-Münevvere, Medîne 1422/2002, c. 1, s. 75.

Zağlûl en-Neccâr⁷ ve Abdülmecid ez-Zindânî⁸ gibi âlimler ilmî i'câza dair eserler yazmışlardır.

Öte taraftan genel anlamda ilmî i'câza ilişkin üç farklı anlayış süregelmiştir. Bu konuda; tenkît edenler, ilmî i'câzın uçlarını geniş tutanlar ve mutedil olmaya çalışanlar şeklinde üç anlayıştan söz edebiliriz. Kısaca bunları tanımakta fayda vardır: İlmî i'câzı tenkît eden düşünürler, Allah'ın kitabında olan kevnî âyetlerin insan bilgisiyle tefsîrini Kur'an'ı tahrîf etmek ve onu ilmî nazariyelere boyun eğdirmek olarak görmüşlerdir.⁹ Bu tefsîr türünü Peygamber ve sahâbenin, söz konusu edilen manaları Kur'an'dan çıkarmadıkları gerekçesiyle reddetmişlerdir.¹⁰ Hatta Kur'an'dan çıkarılan anlamlara delil getirmenin mümkün olmadığını, felsefe gibi ilimlere itibar etmekten dolayı bu tür sonuçlara gidildiğini söyleyip güvensizliklerini ifade etmişlerdir.¹¹

İlmî i'câzın uçlarını geniş tutanlara göre, Kur'an'da kâinata ilişkin âyetler, ibret almayı ve hidâyete ulaştırmayı amaçlamakla beraber ilmî i'câzı da göstermeyi hedeflemiştir. Bunlar âyetleri konularına göre kategorize etmişlerdir. Hamasî bir şekilde Kur'an'ın tüm ilimleri kapsadığını iddia etmişlerdir. Hatta bunun ileri bir aşaması, tabiat ilimlerindeki tüm verilerin Kur'an'dan alındığı iddiası olmuştur. Onlar iddialarını “*Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*”¹² ve “*Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve müslümânlar için bir müjde olarak indirdik*”¹³ âyetlerine dayandırmışlardır.¹⁴

İlmî i'câz konusunda mutedil olmaya çalışanlar ise, Kur'an'ın öncelikli olarak mesajının hidâyet olduğunu kabul ederler. Bununla beraber tabiat ilimlerine işaret eden âyetler, Allah'ın mutlak kudretini ve yaratıcılığının eşsiz güzelliğini hatırlatma, onun ilminin kapsayıcılığını vurgulama, sıfat ve fiillerinin kemalini belirtme zımında gelmiştir. Bu ekol sahipleri tabiat ilimlerine ait işaretlerin belirtilmesinin asıl amaç olmadığını ifade etmekten de çekinmemişlerdir. Kur'an, dinin akîde kısmı hariç, Müslümân müctehitlerin gayretleriyle ulaşabilecekleri konuları açık bir alan olarak bırakmıştır. Zaman ilerledikçe hakikatlerin ortaya çıkmasını da normal addederler. Çünkü insan aklının bir defada tüm tabiat

⁷ Zağlûl en-Neccâr, Kur'an ve sünnetin ilmî i'câzını ispatlamak adına kitaplar yazmıştır. Bu kitaplardan en önemlileri şunlardır: *Teemmülât fî Kitâbillâh, Resâil mine'l-mâ', 'Ulûmu'l-Ard fî'l-Hadârati'l-İslâmiyye, Suver min Tesbihi'l-Kâinât lillâh, et-Te'sîlu'l-Kur'ânî li'l-Kadaya'l-İlmiyye, el-İ'câzu'l-İlmî fi's-Sünneti'n-Nebeviyye, Medhâl ilâ Dirâseti'l-İ'câzi'l-İlmî fi'l-Kur'ân'il-Kerîm ve's-Sünneti'n-Nebeviyyeti'l-Mütehhere, Tefsîru'l-Âyâtî'l-Kevniyye fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Bkz. <http://www.elnaggarzr.com>. Erişim tarihi: 16.02.2018.

⁸ Abdülmecîd Zindânî'nin bir kısmı Türkçe'ye de tercüme edilmiş “*Te'sîlu'l-İ'câzi'l-İlmî fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*”, “*Mintika'l-Musib ve'l-Hevâciz beyne'l-Bihâr fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*”, “*el-Beyyinetu'l-İlmiyye fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*”, “*Beyyinâtu'r-Rasûl ve Mu'cizâtu*”, “*İlmu'l-Ecinne fî Dûi'l-Kur'ân ve's-Sünne*” gibi ilmî i'câza yönelik eserleri bulunmaktadır.

⁹ Feteva'l-Lecnetu'l-Dâime, *el-Lecnetu'l-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ*, Cem' ve Tertîb: Ahmed b. Abdurrezâk ed-Duveş, Rîâsetu İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ, Riyâd Ty., c. 4, s. 180.

¹⁰ Aîşe Abdurrahmân, *el-İ'câzu'l-Beyân li'l-Kur'ân ve Mesâilu İbni'l-Ezrek, Dâru'l-Me'ârif, Yy. Ty.*, s. 96.

¹¹ Muhammed b. Kâsım el-'Asimî el-Hanbelî, *el-Mevdûât Sâlihât li'l-Huteb ve'l-Va'z, Yy. Ty.*, s. 63.

¹² En'âm, 6/38.

¹³ Nahl, 16/89.

¹⁴ Zağlûl Rağîb Muhammed en-Neccâr, *Medhâl ilâ Dirâseti'l-İ'câzi'l-İlmî fi'l-Kur'ân'il-Kerîm ve's-Sünneti'n-Nübüvveti'l-Mütehhere, Dâru'l-Marife, Beyrût 1430/2009, s. 118-119.*

ilimlerine vakıf olması mümkün değildir. İcat için tedricilik bu bağlamda şarttır. Deneysel ve akıl yürütmeye zaman içinde keşifler yapılabilir.¹⁵ Makalemize konu olan İbn ‘Useymîn’in ‘ilmî i‘câza temkinli yaklaştığını söyleyebiliriz. O, Kur’ân’a muvafık olan bilimsel nazariyeleri kabul eder. Fakat bu nazariyelerden hareketle Kur’ân’ı desteklemek için istifade etmeyeceğinin de altını çizer. Ona göre nazariyelerin derin düşünme olmaksızın inkâr edilmesi durumunda da İslâm’a herhangi bir yarar getirmekten öte zarar getirir.¹⁶ Araştırmamızda önce onun, bilimsel tefsirdeki genel yaklaşımını tespit edeceğiz, sonra da dünyanın dönmesi ve yuvarlaklığına dair mefkûresini ortaya koyarak değerlendireceğiz.

1. İbn ‘Useymîn ve ‘İlmî İ‘câz

Muhammed b. Sâlih el-‘Useymîn,¹⁷ Kur’ân’ın, bilimsel buluşlara ancak umûmî lafızlarla işâret ettiğini söyler. Ona göre âyetler, bilimsel buluşlara hâs lafızlarla değinseydi bu mananın sahâbe tarafından bilinmesi gerekirdi.¹⁸

Hocası Abdurrahman es-Sa‘dî, bir risâlesinde elektrikten bahsetmiştir. Bunun üzerine İbn ‘Useymîn, Kur’ân’ın ilmî keşiflere delâletinin farklı biçimlerden bir tanesi olduğuna karar vermiştir.¹⁹ Öte yandan Hadîd sûresinde Allah Teâlâ’nın (c.c.), demir elementinin faydasına dikkat çektiğini de bu duruma dair bir örnek olarak zikretmiştir.²⁰ Ona göre eğer Allah Teâlâ (c.c.), demirdeki faydaları tek tek sıralasaydı ciltler dolusu kitap ortaya çıkardı. Allah’ın, demirde insanın menfaatinin olduğunu açıklaması, insanların bu faydaları tespit etmeleri için zimmî bir teşviiktir.²¹ İbn ‘Useymîn bu yorumuyla Kur’ân’ın ilmî i‘câzının sarîh olmadığını, sadece ona işâret edildiğini dile getirmeye çalışmıştır.

Buna bağlı olarak yeni çıkan teknik araçları İbn ‘Useymîn, bid’at olarak görmez.²²

¹⁵ en-Neccâr, *Medhâl*, s. 121; Ayrıca bkz. Abdurrahmân Ensarî, *el-Mürşidu’l-Vecîz İla Ulûmi’l-Kur’âni’l-Azîz*, Dârun’-Nida, İstanbul 2016, s. 185-190.

¹⁶ İbn ‘Useymîn, *el-Kenzu’s-Semîn*, c. 9, s. 248-249.

¹⁷ Muhammed b. Sâlih el-‘Useymîn, daha çok üçüncü dedesi ‘Osmân’a nispetle “İbn ‘Useymîn” diye kısaca anılmıştır. İbn ‘Useymîn, 1928 yılında, Suudî Arabistân’ın Kasım bölgesi şehirlerinden biri olan ‘Uneyze şehrinde dünyaya geldi. Kur’ân-ı Kerîm kıraatini ve hıfzını Şeyh Abdurrahmân b. Süleymân’ın yanında tamamlamıştır. Daha sonra Abdurrahmân b. Nâsir es-Sa‘dî’nin yanında 1951’de büyük camide tadrîse başladı. 1952 yılında ilim enstitülerinin açılması üzerine, ilim tahsili için gittiği Riyâd’da bu enstitülerden birine birinci sınıfı sınavla geçmek sûretiyle ikinci sınıfa kaydoldu. Riyâd’daki günlerini, Abdülazîz b. Bâz’dan aldığı derslerle değerlendirdi. İki sene sonra bu enstitüden mezun olan İbn ‘Useymîn, ‘Uneyze İlim Enstitüsü’ne öğretmen olarak atandı. Bu sırada kaydolduğu Şerîat Fakültesi’ndeki tahsiline dışarıdan devam etti. Kısa sürede bu fakülteden de mezun oldu. Fakülte yıllarında, hocası Sa‘dî’nin derslerine hiç aksatmadan devam etti. 1957 yılında ‘Uneyze’de büyük câmi imamlığına atandı. Ayrıca bunlara ek olarak ‘Uneyze Ulusal Kütüphanesiyle ‘Uneyze İlim Enstitüsü’nde dersler vermeye devam etti. Daha sonra Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi’nin Kâsım Şubesi Şerîat ve Usûlü’l-Dîn fakültelerine öğretim görevlisi olarak atandı. İlgili üniversitede öğretim görevlisi ve akîde bölüm başkanlığı yapan İbn ‘Useymîn ayrıca Suûdî Arabistan Büyük Âlimler Kurulu’nda üye olarak bulundu. 2000 yılında kolon kanseri teşhisiyle hastaneye yatırılan İbn ‘Useymîn, 2001’de Cidde’de tedavi gördüğü Kral Faysal Hastanesinde vefat etti. Abdurrahim Kızılşeker, *Kur’ân’ın Selefi Yorumu: İbn ‘Useymîn Örneği*, (Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2017), s. 58-61.

¹⁸ İbn ‘Useymîn, *Şerhu Mukaddîmeti’t-Tefsîr*, s. 124.

¹⁹ İbn ‘Useymîn, *Şerhu’l-Kavâidi’l-Hisan fi Tefsîri’l-Kur’ân*, s. 42.

²⁰ Hadîd, 57/25.

²¹ İbn ‘Useymîn, *Şerhu’l-Kavâidi’l-Hisan fi Tefsîri’l-Kur’ân*, s. 88.

²² İbn ‘Useymîn, *Şerhu Mukaddîmeti’t-Tefsîr*, s. 124.

İlmî i'câzın yeni bir istinbât olduğu ve Müslümân olmayanları İslâm'a davette faydalı olacağı düşüncesindedir. Fakat bununla beraber Kur'ân'ın imkân dâhilinde olmayacak şekilde yorumlanmasına da karşı çıkar. O, dinî ilimler dışında diğer ilimleri de önemser. Şerî ilimleri öven İbn 'Useymîn, Allah'ın emrini imtisale sevk etmesi durumunda şeriatın dışındaki ilimleri de değerli addeder.²³ Ona göre “*Bilenle bilmeyen bir olur mu?*”²⁴ âyeti geneldir. Yani âyet, hem fennî hem de dinî ilimleri kapsamaktadır.²⁵

İbn Useymîn, Âl-i İmrân sûresinin 91. âyetinde²⁶ geçen “tefekkür” kelimesinin “*Ey Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın*” kavline bitişik olması sebebiyle maddî ilimlere vakıf olacak tefekkürün murat olmadığını söyler. Ancak böyle bir tefekkürün dünyevî faydası da yadsınamaz.²⁷ İbn 'Useymîn'e matematik ve tıbbın öğrenilmesi hakkında soru sorulduğunda, “Müslümânlar ona muhtaçtırlar, bu ilimlerin öğrenilmesi farzı kifayedir” şeklinde cevap vermiştir. Ona göre bu ilimlerle Müslümânların maslahatı gözetiliyorsa sonuç itibarıyla Allah'ın rızasını da kazandırır.²⁸ Öte yandan o, bu ilimler içinde zararlı, faydalı, ne zararlı ne de faydalı olanların bulunabileceğini ifade eder. İlim talibine, faydalı olanını alması gerektiği tavsiyesinde bulunur.²⁹

Müfessirimiz, zaman zaman bazı meseleler karşısında ilim adamlarının bilgilerine müracaat etmiştir.³⁰ Sigaranın haramlığı konusunda, doktorların verdiği bilgilere başvurmuştur. “Zarara sebep olan şey, yasaklanmıştır” kaidesini esas almakla birlikte doktorların sigaranın zararına ilişkin ittifaklarını da göz ardı etmemiştir.³¹ İbn 'Useymîn “*dağların kazık olması*”³² durumuna ilişkin bir yorumu jeologlardan almıştır. Jeologlara göre dağların yerin içinde sağlam bir kökü vardır. Bundan dolayı dağlar sert olup kasırgalar bile onları sarsamamaktadır.³³

Müfessirimiz, esasında Kur'ân'ın zahirî lafızlarına müracaat etmekle ilmî i'câzı açıklamaya çalışmıştır. Rahmân sûresinin, “*يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ*” “*O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar*”³⁴ âyetinde geçen “*مِنْهُمَا*” ile neyin kastedildiğini tartışmıştır. O, bunun tağlib sanatı gereği olduğunu söylemiştir. Yani inci ve mercanın, tuzlu olan denizden çıkacağı belirtilmiştir. Çünkü bu ikisi, tatlı sudan çıkmaz. Bazıları da burada muzafın hazf olduğunu yani “*يَخْرُجُ مِنْ أَحَدِهِمَا*” şeklinde açıklamıştır. Bir başka görüş de âyetin zahirî üzere kalması gerektiği şeklindedir. Yani söz konusu âyette ne tağlib ne de hazf vardır. Allah yaratıcı olması sebebiyle, her ikisinden de ne çıkacağını bilir. Fakat tatlı suda “*اللُّؤْلُؤُ*” (incinin) olması da bir gerçektir. Müfessirimize göre bu durum, âyetin

²³ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 5, s. 35; c. 8, s. 68; *Mecmûu Fetevâ*, c. 26, s. 56.

²⁴ Zümer, 39/9.

²⁵ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 12, s. 63.

²⁶ “*Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler.*”

²⁷ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 3, s. 530.

²⁸ İbn 'Useymîn, *Mecmûu Fetevâ*, c. 26, s. 50, 57.

²⁹ İbn 'Useymîn, *Mecmûu Fetevâ*, c. 26, s. 54.

³⁰ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 1, s. 458-459; c. 2, s. 436-437; c. 3, s. 250-251, 406; c. 4, s. 384; c. 8, s. 154-165; c. 9, s. 234; c. 10, s. 452; c. 14, s. 98, 414, 457.

³¹ İbn 'Useymîn, *Şerhu Manzûmeti Usûli'l-Fıkh ve Kavâidih*, s. 50.

³² Nebe, 78/7.

³³ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 14, s. 334.

³⁴ Rahmân, 55/22.

zahirini almamızı engellemez. O, zaruret olmadıkça Kur'an ve Sünnetin zahirine göre yorumlanması gerektiğini düşünür.³⁵

Belirtmek gerekir ki İbn 'Useymîn ilmî i'câz olduğuna inanılan bazı yorumlara karşı çıkar. Rahmân sûresinin 33. âyetindeki “يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ” “*Ey cin ve insan toplulukları!*” ifadesini tahaddî olarak kabul eder. Bu âyette Kur'an'ın füzeye işaret ettiğini kabul etmenin yanlışlığını ifade eder. İbn 'Useymîn teknolojik gerçekliği de yalanlamamaktadır. Ancak âyetin “Yerin uçlarından kaçmaya güç yetirseler dahi gökyüzünde kaçmaya güç yetiremezler” manasını vermeyi amaçladığına dikkat çeker.³⁶ Aslında o, bu durumun Kur'an'ın veya sünnetin buna işaret ettiği şeklinde anlaşılması gerektiğini vurgular. Âyetteki tahaddînin kıyamet günü olacağını da şu şekilde beyân eder: “Rahmân sûresinin 33. âyetinde bir aciz bırakma söz konusudur. Bunun füzeyle bir yere ulaşılabilmesine işaret ettiğini zanneden kişi yanılmıştır.”³⁷ Müfessir İbn 'Useymîn, bu görüşü âyetteki cümlelerin tahaddî cümlesi olmasına dayandırır. Kaldı ki tahaddî gücü yetmeyeceği yapılırdır. Hasılı bu açıklamalarda İbn 'Useymîn'in, âyetin veya sünnetin tasdik makamında getirilmesine karşı olduğu görülmektedir. Öte yandan onun ne reddettiği ne de onayladığı durumlar da bulunmaktadır. Dünyanın yaşına ömür biçenlerin sözlerini ne tasdik edebileceğini ne de yalanlayabileceğini belirtmiştir. Dünyanın yaşına ömür biçmenin tespit edilemeyeceğini dolayısıyla bu konuda açıklama yapmanın mümkün olamayacağını ifade eder.³⁸

İbn 'Useymîn, âyetlerde geçen kelimelerin bazen hem önceki hem de şimdiki âlimlerin farklı anlamalarına müsait olacak şekilde Allah tarafından irade edilebileceğini söyler. Mesala En'âm sûresinin 125. âyetinde³⁹ kâfirlerin inkâr halini tasvir için kullanılan “كَأَنَّمَا يَصَّعْدُ فِي السَّمَاءِ” “*sanki göğe çıkıyorlarmış gibi*” ifadesinden, geçmiş dönem ve günümüz müfessirlerinin farklı manalar çıkardıklarını söyler. Önceki âlimler bunu yüksek dağlara tırmanılması durumunda çekilen sıkıntı ile açıklarken şimdiki âlimler ise basınçla açıklarlar. Allah her iki durumu da bilmektedir. Âyet her iki durum için de uygundur.⁴⁰

İbn 'Useymîn, Sâd sûresinin 10. âyetinden⁴¹ aya çıkmanın mümkün olmadığına dair bir mananın çıkarılamayacağı kanaatindedir. Çünkü “Ay göktedir” demek “yüksektedir” manasındadır. Bugün insanların bulutların üzerine çıktıkları aşikârdır. İbn 'Useymîn söz konusu âyetin aya çıkmanın mümkün olduğuna da delâlet etmeyeceğini söyler. Ona göre şeriat aya ulaşmayı imkânsız görmemiştir.⁴² Hatta çok fazla ekonomik harcama yapılması durumunda insanlar yıldızlara dahi çıkabilecektir.⁴³

³⁵ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 14, s. 99.

³⁶ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 3, s. 449; c. 14, s. 104-105.

³⁷ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 3, s. 449; c. 14, s. 104-105; Başka farklı örnekler için bkz. c. 14, s. 542-543.

³⁸ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 14, s. 62.

³⁹ “Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkır. Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.”

⁴⁰ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 12, s. 118.

⁴¹ “Yoksa göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümlerini onlar mıdır? Öyleyse sebeplere yapışarak yükselsinler (bakâlim!)”

⁴² İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 11, s. 311-312.

⁴³ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 9, s. 274.

Müfessirimiz bazen ileride yanlış olarak ortaya çıkması mümkün olan bilgilere de yer verir. Örneğin “ *Orada (dünyada) yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan (mahşere) çıkarılacaksınız*”⁴⁴ âyetine dayanarak yaşama şartlarının sadece dünyada olmasını söylemesi buna örnek olarak verilebilir.⁴⁵ Âyet söz konusu insanlar için asıl yaşama yerinin dünya olduğu vurgusunu yaptığı söylenebilir. Ama âyetlere dayanarak yaşamın sadece burada olduğunu söylemek, büyük bir iddiadır. Kaldı ki uzaydaki cisimlerle ilgili her gün yeni bilgilere ulaşılmaktadır. Günün birinde bir gök cisminde insanların yaşayabileceklerine dair bilgiye ve imkânlarla ulaşırsa İbn ‘Useymîn’in ilmî tefsîr anlayışına mesafeli ve tutucu davranmasının sonucu olarak yaptığı yorumlarının hiçbir değerinin olmadığı anlaşılacaktır. Hâlbuki İbn ‘Useymîn’in bu noktada görüş belirtmemesi daha isabetli olurdu.

Müfessirimiz, âyetlerin ilmî mu‘cizelere işaret etmesinin muhtemel olması durumunda buna bir engel görmez. Ama âyetin zorlamayla ilmî i‘câz için tefsîr edilmesinden de hoşnut olmaz.⁴⁶ Kur’ân’ın bir teoriyi veya vakii bir işi teyid etmek için yorumlamanın yanlışlığını vurgular.⁴⁷ O, katî bir delil ortaya çıkması durumunda Kur’ân’ın zahirî ifadelerinin te’vîl edilebileceği kanaatindedir. Mesela dünyanın yuvarlak oluşunu savunduğu halde⁴⁸ bazı çekincelerden dolayı dünyanın dönmesinin doğruluğu meselesine Kur’ân’ın zahirî ifadelerinden hareketle temkinli yaklaşır.⁴⁹

Sonuç olarak İbn Useymîn’in bu konuda, tutucu tarafları olmakla beraber, mutedil olmaya çalıştığı görülmektedir. Zira o, aşırı derecede bilimsel tefsîri savunanlara ve tümüyle reddedenlere ciddi anlamda eleştiriler getirmektedir. Müfessirimiz, ilmî verilerin, Kur’ân’ın lafzı çerçevesinde yorumlanması mümkünse bu manayı almada bir problem görmez. Aksi takdîrde ortaya konulan mananın kabul edilemeyeceğini dile getirir.⁵⁰

İbn ‘Useymîn’in dünyanın yuvarlaklığına ve dönmesine yönelik tafsilatlı izahını tefsîrinde görmek mümkündür. Onun ilmî i‘câz konusuna yönelik reddettiği ve kabul ettiği durumları dünyanın dönmesi ve yuvarlaklığı hakkındaki tafsilatlı açıklamalarından hareketle dile getirmede fayda görmekteyiz.

1.1.Dünyanın Dönmesi

İlkçağın tabiat filozoflarından Anaximandros (m. ö. 588-524), dünyanın döndüğünü iddia etmiştir. Anaxsimenes (m.ö.525-585) ve Pythagoras (m.ö.570-495) da bu minvaldeki düşünceyi savunmuştur.⁵¹ Fakat söz konusu filozoflar bu fikri teyid edecek ilmî verilere sahip değillerdi. Batlamyus (m.s. 168) milattan sonra ikinci asrın ortalarında yerin merkezde sabit olduğu şeklinde öncekilerin aksine bir fikri benimsedi. Ortaçağ’a gelindiğinde, on altıncı asırda, Copernicus (m.s. 1473-1543) Batlamyus’un yer merkezli teorisine karşı güneş merkezli

⁴⁴ A‘râf, 7/25.

⁴⁵ İbn ‘Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 1, s. 138.

⁴⁶ İbn ‘Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 4, s. 287-288.

⁴⁷ İbn ‘Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 14, s. 8.

⁴⁸ İbn ‘Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 11, s. 251-253; c. 12, s. 31.

⁴⁹ İbn ‘Useymîn, *el-Kenzu's-Semîn*, c. 13, s. 43-44; c. 14, s. 8; c. 10, s. 236-238; c. 13, s. 44; c. 14, s. 8.

⁵⁰ İbn ‘Useymîn, *Şerhu Manzûmeti Usûli'l-Fıkh ve Kavâidih*, s. 98-99.

⁵¹ Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Sebât Ofset Matbaacılık, Konya 1998, s. 71-82.

nazariyeyi dile getirmiş⁵² ardında da aynı fikri savunan Giordano Bruno (ö. 1009/1600), hayatını feci bir şekilde kaybetme gibi bir bedel ödemiştir.⁵³ İslâm düşüncesinde Ebû Saîd es-Secezî (415/1024), Bîrûnî (v. 440/1048), Ebû İshâk İbrâhîm b. Yahyâ et-Tecrîbî en-Nekkâş Zerkâlî (ö. 480/1087) ve Ali b. Ömer el-Kazvinî el-Katîbî (ö. 600/1204) gibi alimler söz konusu fikri benimseyip temellendirmeye çalışmışlardır.⁵⁴

Günümüzde bilimsel alanda büyük bir mesafenin katedildiğini görmek mümkündür. Coğrafya ve astronomik sahada eski zamanlara göre nazârî olarak kalan bir çok mesele bilim insanları tarafından açıklığa kavuşturulmuş ve kesinlik kazanmıştır. Dünyanın döndüğü meselesi de kesinlik kazanan meselerden biri olmuştur.⁵⁵ Çağımız veya yakın dönem müfessirlerinin ve âlimlerinin çoğu da bilimsel veriler doğrultusunda görüş beyân etmişleridir.⁵⁶ Ancak dünyanın kendi etrafında döndüğünü reddeden çoğu Hanbelî mezhebine mensup selefî âlimler de bulunmaktadır.⁵⁷

⁵² Muhammed Mahmûd Mahmûdeyn-Taha ‘Osmân el-Ferrâ, *el-Medhâl ilâ ‘İlmi’l-Coğrafya ve’l-Bîe*, Daru’l-Merîh, Dermek Ty., s. 127-128.

⁵³ Recâ Vahîd Duveydirî, *el-Bahsu’l-‘İlmî Esâsiyyetuhu’n-Nazariyye ve Mümâresetuhu’l-‘İlmiyye*, Daru’l-Fikri’l-Mu’asır, Beyrût 1421/2000, s. 133.

⁵⁴ Şâkir Hesabâk, *‘İlmu’l-Coğrafya İnde’l-‘Arab*, el-Müessesetu’l-‘Arabiyye, Yy. Ty., s. 33.

⁵⁵ Muhammed Semîh ‘Afiye, *el-Kur’ân ve ‘Ulûmu’l-Erd*, ez-Zehrâu li’l-‘İlmi’l-‘Arabî, 1414/1994, s. 58; Cevdet Hüseyin Cevdet-Fethî Muhammed Ebû İyâne, *Kavâidu’l-Coğrafya’l-‘Ammeti’t-Tabi’iyye ve’l-Beşeriyye*, Dâru’l-Ma’rifeti’l-Câmi’iyye, Yy. Ty., s. 38, 39, 43, 47, 48, 50, 51, 53, 59, 257; Abdulazîz Tarîh Şeref, *el-Mukaddimât fi’l-Coğrafya’t-Tabi’iyye*, Merkezu’l-İskenderiyye, Ty. Yy., s. 25, 41, 42, 46, 302.

⁵⁶ ‘Ömer b. Süleymân b. Abdillâh el-Eşker el-Afibî, *el-‘Akide fillâh*, Dâru’n-Nefâis, Ürdün 1999/1419, c. 1, s. 167; Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, el-Hey’etu’l-Mısıriyyetu’l-‘Amme, Yy. Ty., c. 12, s. 17; Ahmed b. Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, Şirket Mektebe ve Matba’a el-Mustafa el-Babî el-Halebî ve Evlâduhu bi Mısır, 1365/1946, c. 23, s. 11, 13; Seyyid Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, Dâru’s-Şurûk, Beyrût-Kâhire 1992/1412, c. 5, s. 3092, c. 6, s. 3703; Abdülkerîm Yûnus el-Hatîb, *et-Tefsîru’l-Kur’ânî li’l-Kurân*, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kâhire Ty., c. 12, s. 933; Muhammed et-Tahir b. Muhammed et-Tahir b. ‘Aşûr et-Tûnusî, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnusiyeye, Yy. 1984, c. 1, 127, c. 3, 214, c. 2, S. 578, c. 19, s. 45; Muhyuddîn b. Ahmed Mustafa Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân ve Beyânuh*, Dâru’l-İrşâd, Humus-Sûriyye 1995/1415, c. 6, s. 306; Muhammed Mutevallâ eş-Şa’râvî, *Tefsîru’s-Şa’râvî*, Metabi’ Ehbâri’l-Yevm, Yy. 1997, c. 12, s. 7191, c. 18, 11369, 11381, c. 19, s. 11600; eş-Şa’râvî, *Mu’cizetu’l-Kur’ân*, el-Muhtaru’l-İslâmî, Kâhire 1398/1978, s. 45, 50, 52; Muhammed Mahmûd el-Hicâzî, *et-Tefsîru’l-Vâdh*, Dâru’l-Cîli’l-Hadîd, Beyrût 1993/1413, c. 2, s. 529, c. 23, 159; el-Hicâzî, *et-Tefsîru’l-Vasît*, Dâru’l-Fikr, Yy. 1422, c. 2, 1579; Vehbe b. Mustafa ez-Zuheyli, *et-Tefsîru’l-Munîr*, Dâru’l-Fikri’l-Mu’asır, Dımeşk 1998/1418, c. 17, s. 47, c. 20, s. 42; İbrâhîm el-Kettân, *Tefsîru’t-Tefsîr*, c. 2, s. 181, 282, c. 3, 140, 168; Salah Abdulfettâh el-Halidî, *el-Kur’ân ve Nakdu Meta’ini’r-Ruhbân*, Dâru’l-Kalem, Dımeşk 1428/2007, c. 1, s. 23; Abdulmuhsin b. Zibn b. Mut’eb el-Metîrî, *Da’vetu’t-Ta’inine fi’l-Kur’ânî’l-Kerîm fi Kernî’r-Rabi’ ‘Aşere el-Hicrî ve’r-Reddu aleyhâ*, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmî, Beyrût 1427/2006, s. 372; Ali Ali Subh, *et-Tasvîri’l-Kur’ânî li’l-Kayyimi’l-Halkiyye ve’t-Teşriyye*, el-Mektebetu’l-Ezheriyye, Yy. Ty., s. 149; Muhammed İsmâil İbrâhîm, *el-Kur’ân ve İ’câzuhu’l-‘İlmî*, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Yy. Ty., s. 80, 82; Mahmûd Muhammed Ğarîb, *Sûretu’l-Vakî’a ve Menhecua’l-Akâid*, Dâru’t-Turâsi’l-‘Arabî, Kâhire 1418/1988, s. 37; Ali Cum’e Muhammed Abdilvehhâb, *el-Mustalahu’l-Usûlî ve Müşkiletu’l-Mefâhîm*, el-Me’hedu’l-Alemî, Kâhire 1417/1996, s. 14; Nâdiye Şerîf el-‘Umri, *Edvâ ala’s-Sekâfeti’l-İslâmî*, Müessesetu’r-Risâle, Yy. 1422/2001, s. 234.

⁵⁷ Bkz. Muhammed b. Abdirrahmân b Muhammed b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Kasım el-Asimî el-Hanbelî, *el-Mevdûât Sâlihât li’l-Huteb ve’l-Va’z*, Yy. Ty., s. 63; *Fetevâ ve Resâil Semâhe eş-Şeyh Muhammed b. İbrâhîm b. Abdillatîf Ali’s-Şeyh*, Tahkîk: Muhammed b. Abdirrahmân b. Kasım, Metbe’etu’l-Hukûme Mekke, Yy. 1399/1979, c. 13, s. 107; *Fetevâ’l-Lecneti’d-Dâime*, *el-Lecnetu’d-Dâime li’l-Buhûsi’l-‘İlmiyye ve’l-İftâ*, Cem’ ve Tertîb: Ahmed b.

İbn 'Useymîn de dünyanın döndüğü konusunda tereddüdü olan âlimlerden birisidir. O, “وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ” “O, sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağlar meydana getirdi”⁵⁸ âyetinden kimi müfessirlerin dünyanın döndüğü çıkarımında bulunmasını her ne kadar nazariyat açısından çok kuvvetli görse de bundan katî bir delilin çıkmayacağını söyler.⁵⁹ Güneşin ve ayın döndüğünü katî kabul eden⁶⁰ İbn 'Useymîn, dünyanın dönmesinin imkân dâhilinde olduğunu belirtir. Ona göre eğer dünya doğuya, güneş de batıya doğru dönerse bu daha da kolaydır. Ayrıca aynı yönde dönmekle beraber biri diğerine nazaran daha süratli ise de gece gündüz farklılığı gerçekleşir. Fakat İbn 'Useymîn, bilimin, gece ve gündüzün güneşin yerküreyi takibiyle olduğu verisinin aksine dünyanın güneşi takibiyle gerçekleştiğini düşünür. Onun tek gerekçesi Kur'an'ın zahirine olan bağlılığıdır. Hissî bir durum ortaya çıkmadıkça bundan vazgeçilmemesini önemser.⁶¹ Yakînî bir bilginin ortaya çıkması durumunda âyetin te'vilini de mümkün görür.⁶² Uzak bir ihtimal de olsa İbn 'Useymîn zahirin aksine dünyanın döndüğü, bundan dolayı gece ve gündüzün oluştuğu bilgisinin ortaya çıkması durumunda güneşin döndüğüyle ilgili âyetlere şöyle mana vermenin gerektiğine inanır: “Güneş, insanın bakışına göre akar.”⁶³ Güneşle ilgili fiiller müşahedemize göredir. Katî ve hissî olarak bir bilgi sabit olursa problem olmaz. Çünkü zahirin delâleti de zannîdir. Bu delâletten ancak ondan daha kavî ve katî bir delille vazgeçilebilir.”⁶⁴

Aslında İbn 'Useymîn bu konuda derin araştırma yapma ve münakaşa etmenin faydasına da inanmaz. Bir meselede tahkikli araştırma için âyetlere bakılması gerektiğini öncelikle vurgular,⁶⁵ katî bir bilginin olması durumunda âyetleri buna uygun te'vil edebileceğini şöyle dile getirir: “Kehf sûresinin 17. âyeti⁶⁶ güneşin hareket ettiğine delildir. Bu hareketlilikle beraber güneşin doğuş ve batışı olmaktadır. Bugün insanlar dünya dönüyor, güneş sabittir, demektedirler. Yanımızda Allah'ın kelamı var. Bize düşen âyeti zahirine hamletmek, zahirden uzaklaşmaktır. Ancak açık bir delil ile uzaklaşabiliriz. Katî bir delil, gece ve gündüzün farklılaşmasının sebebi, dünyanın deveranıdır derse âyetleri, vakıaya mutabık bir manaya te'vil etmek icap eder. Bize, şu an düşen, güneşin deveranıyla gece ve gündüzün olduğunu söylemektir. Kesin bir şekilde güneşin yerinde sabit olup dünyanın kendi etrafında dönmesi neticesinde gece ve gündüzün meydana geldiğini bilsek, Kur'an'ın katî bir şeye ters olmaması için bu durumda âyetleri te'vil etmek gerekecektir.”⁶⁷

Abdirrezzâk ed-Duveys, Riâsetu İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ, Riyâd Ty., c. 4, 180; Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Mu'ellimî el-Âtmî el-Yemânî, *el-Kâid ilâ Tashîhi'l-'Akâid*, Tahkîk: Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Yy. 1404/1984, s. 254.

⁵⁸ Nahl, 16/15.

⁵⁹ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 13, s. 43-44; c. 14, s. 8.

⁶⁰ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 11, s. 374, 375; c. 12, s. 31; c. 14, s. 8.

⁶¹ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 10, s. 236-238; c. 13, s. 44; c. 14, s. 8.

⁶² İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 8, s. 665; c. 10, s. 244; c. 12, s. 543; c. 14, s. 8.

⁶³ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 12, s. 33-34; c. 14, s. 8.

⁶⁴ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 11, s. 375; c. 14, s. 8.

⁶⁵ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 13, s. 45.

⁶⁶ “(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün”

⁶⁷ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 7, s. 115-116.

İbn ‘Useymîn kanaatimizce astronomi ilmine olan ilgisizliği ya da sırf âyetleri zahirine göre değerlendirip asıl anlatılmak istenen mefhumaya yönelmediğinden olsa gerek, “فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالسَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ” “Allah güneşi doğudan getirir”⁶⁸ âyetinde gökbilimcilerinin, dünyanın döndüğüne ilişkin bilgilerinin doğru olmadığı fikrine ulaşır. Ona göre astrologlar, güneşin bizzat deveranı söz konusu olmadığı, güneşin ortaya çıkıncaya kadar yerin döndüğü kanaatindedir. O yine Allah’ın âyette “Allah, yeri güneş doğudan görülünceye kadar döndürür” demediğinden hareketle Kur’ân’ın zahirine muhalefet edenlere itibar edilmemesi gerektiğini dile getirir. Kur’ân’da güneş hakkında “gelir, doğar, batar, zeval bulur, saklanır” ifadeleri geçmesine binaen İbn ‘Useymîn, dünyaya bunları izafe etmemiz durumunda Kur’ân lafızlarının aksine konuşacağımızın tehlikesine işaret eder. Bir başka açıdan o şöyle düşünür: Astronomi alimleri bu konularda hem fikir değillerdir. Kaldı ki Allah, kıyamette astrologlara değil, peygamberlere karşı nasıl bir tavır içinde olduğumuzdan hesaba çekecektir. Müfessirimizin, Kur’ân’ın zahirinden ve duyularımızın hissettiklerinden sorumlu olduğumuza ilişkin açıklamaları da şöyledir: “Astrologların hissedilir bir şekilde icmaları ortaya çıkmayınca kadar Kur’ân’ın zahirinden dönmeyiz. Bu durumda Rabbimize kavuşunca ‘Sen hiçbir nefse gücünden başkası yüklenmemiş, gücünün yettiğince Allah’tan korkun’ demiştin diyeceğiz. Biz ancak senin ‘Güneşi doğarken görürsün’⁶⁹ sözüne güç yetirebildik. Yani göz, işin hakikatına dair göremediği gerçeklerden değil, ancak zahiri olarak gördüğünden mesuldür.”⁷⁰

İbn ‘Useymîn nazariyelerle felek âlimlerine itibar edilemeyeceği, Kur’ân’ın zahirinden vazgeçilemeyeceği noktasını ısrarla vurgular. Onun yukarıda arzettiğimiz fikirlerini tartışmak istiyoruz:

a) Kur’ân’dan sadece bir âyetle meselenin künhüne vakıf olunamaz. İbn ‘Useymîn’in yukarıda sözü edilen âyetlerle yetinerek konuyu tartışması delil getirme bakımından yetersizdir. Gözlerimizle güneşin doğup batmasını temaşa etmemiz sadece güneşle gece gündüzün meydana geldiğini göstermez.

Evrensel özelliği sebebiyle sıradan insanların dahi anlayacağı şekliyle güneşin konumundan ilahî kudret ve azamete yönelik mesaj çıkarılması amaçlanmıştır. Kur’ân’ın amacı zaten gece ve gündüzün nasıl meydana geldiğini, güneşin hareketlerini öğretmek değildir. Ancak Kur’ân’ın kevnî âyetlerinin bugün ortaya çıkan bilgilerle tearuz içinde olabileceğini de söyleyemeyiz.

Bilimsel veriler gece ve gündüzün, dünyanın kendi etrafında dönmesiyle olduğu şeklindedir.⁷¹ Bizler dünyayı sabit olarak hissettiğimiz için güneşin doğuşu ve batışıyla gece gündüzün olduğu kanısındayız. Eğer âyet “Güneş doğduğunda”⁷² ifadesini kullanmışsa bu zahirî olarak güneşin durumundan haber vermiştir. Dolayısıyla bilimsel veriler ile Kur’ân’da geçen güneşin doğması, batması ve saklanması gibi tabirlerin çelişki arzettiği asla söylenemez. İbn ‘Useymîn de zaten

⁶⁸ Bakara, 2/258.

⁶⁹ Kehf, 18/17.

⁷⁰ İbn ‘Useymîn, *el-Kenzu ‘Semîn*, c. 2, s. 200.

⁷¹ Cevdet Hüseyin Cevdet-Fethî Muhammed Ebû ‘İyâne, *Kavâidu ‘l-Coğrafya ‘l-Ammeti ‘t-Tebeiiyye ve ‘l-Beşeriyye*, Dâru ‘l-Ma‘rifeti ‘l-Câmiyye, s. 38-59, 257.

⁷² Kehf, 18/17.

apaçık bilginin ortaya çıkması durumunda güneşin zahirî olarak dönme olayına bizim yorumladığımız gibi bir açıklama yapmıştır.⁷³

b) Bilimsel verileri Kur'ân'ı anlamada ancak nazariyattan çıkıp katî hale geldikten sonra kullanabiliriz. İbn 'Useymîn'in eski ve yeni astronomi bilim adamlarının bu konuda ittifaklarının olmadığını söylemesi doğru değildir. Eski gök bilimcilerin ittifak içinde olmadığı yönü doğru ise de bugün devasa teleskop, uydu ve uzay araçlarıyla bilim adamları tarafından güneş, ay ve diğer gök cisimlerinin durumlarına ilişkin katî bilgiler elde edilmektedir.

Günümüz bilim adamlarından dünyanın dönmediğini iddia eden yoktur. İbn 'Useymîn'in bu konudaki gelişmeleri önemsemediği anlaşılmaktadır. Kaldı ki bilimsellik paralelinde Kur'ân'ın yorumlanması Kur'ân'ın kendi açıklaması olarak anlaşılmadığı müddetçe, çıkabilecek hata musamaha ile karşılanacaktır.

Dünyanın Yuvarlaklığı

İlkçağ filozoflarından Anaksimenes (m.ö. 588-524) dünyanın tepsî şeklinde olduğunu tasvîr etmiştir. Buna karşın dünyanın küre şeklinde olduğuna dair ilk düşüncüyü Pythagoras (m.ö. 570-495) sonra Parmenides (m.ö. 515-460) ardında Aristoteles (m.ö. 384-322) ortaya koymuştur.⁷⁴ Yani Yunanlı filozoflar bu konuda ilk fikir sahibidirler.⁷⁵ İslâm düşüncesinde ise Bîrûnî (m.s. 972-1050) bunu dile getirmiştir. Ferdinand Macellan (ö. 1521)⁷⁶ ve Nicolaus Copernicus (ö. 1543)⁷⁷ uzun zaman sonra bu bilimsel bilgiye ulaşmıştır. Bu arada Kristof Kolomb'un Amerika kıtasını keşfetmesinin ardında yatan sebebin dünyanın yuvarlaklığına ilişkin bilgisi olduğu söylenmiştir.⁷⁸

Bîrûnî'den başka, başta Gazzâlî⁷⁹ (v. 450/1058) olmak üzere İbn Hazm,⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İdrîs (v. 1166),⁸¹ Fahreddin Râzî,⁸² (v. 606/1210) Kâdî Beydâvî (v. 685/1286),⁸³ Nesefî⁸⁴ (ö. 710/1310) ve Saîd Nursî⁸⁵

⁷³ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 12, s. 33-34.

⁷⁴ Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 1998, s. 73-205.

⁷⁵ Muhammed Mahmûd Muhammedeyn-Taha 'Osmân el-Ferrâ, *el-Medhel ilâ 'İlmi'l-Coğrafya ve'l-Bîe*, Dâru'l-Merîh, Dermek Ty., s. 109.

⁷⁶ Muhammed Mahmûd Muhammedeyn-Taha 'Osmân el-Ferrâ, *el-Medhel ilâ 'İlmi'l-Coğrafya ve'l-Bîe*, s. 110.

⁷⁷ Reza Vahîd Duveydirî, *el-Bahsu'l-İlmî Esâsiyyetuhu'n-Nazariyye ve Mümâresetuhu'l-İlmiyye*, s. 133.

⁷⁸ Muhammed Mahmûd Muhammedeyn-Taha 'Osmân el-Ferrâ, *el-Medhel ilâ 'İlmi'l-Coğrafya ve'l-Bîe*, s. 479.

⁷⁹ Gazzâlî, *Tehâfutu'l-Felâsife*, Tahkîk: Süleymân Dünyâ, Dâru'l-Me'ârif, Mısır 1385/1966, s. 80.

⁸⁰ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endulusî ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire Ty., c. 2, s. 78; Muhammed Mahmûd Muhammedeyn-Taha 'Osmân el-Ferrâ, *el-Medhel ilâ 'İlmi'l-Coğrafya ve'l-Bîe*, s. 109.

⁸¹ Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. İdrîs el-Hüseynî et-Talibî, *Nüzhetu'l-Müştâk fi İhtirâki'l-Afâk 'Alemu'l-Kutub*, Yy. 1409, c. 1, s. 3; Galib b. Alî 'İvâcî, *el-Mezâhibu'l-Fikriyyetu'l-Mu'asır ve Devruhâ fi'l-Mucteme'at ve Mevkifu'l-Musellem minhâ*, Mektebetu'l-Asriyyetu'z-Zehabiyye, Cidde 1427/2006, c. 2, s. 1150; Alî es-Sükrâ, *'İlmu'l-Ciyûlucyâ 'İnde'l-'Arab*, Müessesetu'l-Arabiyye, Yy. Ty., s. 46.

⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn el-Teymî Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyai't-Turâs, Beyrût 1420/2000, c. 2, s. 337.

⁸³ Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Tahkîk: Muhammed Abdurrahmân er-Mur'eşlî, Dâru İhyai't-Turâs, Beyrût 1418/1998, c. 1, s. 55.

⁸⁴ Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru'n-Nefâis, Tahkîk: eş-Şeyh Mervân Muhammed eş-Şîâr, Beyrût 1427/2006, c. 1, s. 65.

(v. 1960) gibi âlimler dünyanın yuvarlaklığını eserlerinde açıkça ifade etmişlerdir. Diyebiliriz ki hem eski hem de yeni coğrafyacı ve müfessirler, dünyanın yuvarlaklığı meselesinde daha güçlü bir şekilde iddialarını temellendirmişlerdir.⁸⁶

İbn ‘Useymîn, daha önce bahsettiğimiz gibi dünyanın dönmesi konusunda Kur’ân’ın zahiri ifadelerini esas alıp temkinli tavrını gösterirken dünyanın yuvarlak olduğunu ise farklı şekillerde temellendirmeye çalışır. O buna dair Kur’ân âyetleri ve sahâbe kavliyle beraber aklı bazı deliller de getirir. Özet şeklinde bu delilleri şöyle sıralayabiliriz:

⁸⁵ Saîd Nursî, *Muhakemat*, Sözleryay., İstanbul 1991, s. 49-50.

⁸⁶ Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekr b. el-‘Arabî el-Me‘afirî el-İşbilî el-Mâlikî, *el-‘Avâsım mine'l-Kavâsım fî Tahkîki Mevâkifi's-Sahâbe ba'de Vefâti'n-Nebî*, Tahkîk: Muhibbuddîn el-Hatîb-Mahmûd Mehdî el-İstânbûlî, Dâru'l-Cil, Beyrût 1407/1987, s. 31; Nizamuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nisâbüfî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, Tahkîk: eş-Şeyh Zekeriyâ ‘Umeyrât, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrût 1416/1996, c. 1, s. 455; Muhammed Cemâluddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, Tahkîk: Muhammed Bâsel ‘Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrût 1418/1998, c. 7, s. 73; Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-‘Âmme, Yy. 1990, c. 1, s. 177, c. 8, 404, c. 12, s. 20; Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şirket Mektebe ve Matba'a Mustafa Elbânî el-Halebî, ve Evlâduhu bi Mısır, Yy. 1365/1946, c. 8, s. 174, c. 23, s. 145; Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrût-Kâhire 1412/1992, c. 5, s. 3038; Abdulkarîm Yûnus el-Hatîb, *et-Tefsîru'l-Kur'ânî li'l-Kur'ânî*, Dâru'l-Fikri'l-‘Arabî, Kâhire Ty., c. 4, 414, c. 12, s. 1118; Muhammed Mutevallâ eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, Metabi' Ehbârî'l-Yevm, Yy. 1997, c. 3, s. 1360, 1361, c. 4, 2334, c. 12, s. 7187, c. 13, s. 8154, c. 15, s. 9519-9523, c. 16, s. 10119, c. 17, s. 10495, c. 18, 11319, 11369, 11374, c. 19, s. 11738; Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru Nahde Mısır, Kâhire 1998, c. 12, s. 196; Câbir b. Mûsâ b. Abdilkâdir b. Câbir Ebû Bekr el-Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsir li Kelâmi'l-'Aliyyi'l-Kebîr*, Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hükm, Medîne 1424/2003, c. 1, s. 103; el-Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâdih*, c. 3, s. 541; ez-Zuheylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, c. 1, 32, c. 3, 196, c. 8, s. 234, 236, c. 14, s. 23; Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseyinî el-Alûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Tahkîk: Alî Abdilbârî ‘Utbe, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Yy. 1415/1995, c. 10, s. 28; Abdulkadir b. Mollâ Huveyş es-Seyyid Mahmûd Ali Gâzî el-‘Anî, *Beyânu'l-Meânî*, Matba'atu't-Terakkî, Dimeşk 1382/1965, c. 4, s. 267; Muhammed b. Muhammed b. Suveylim Ebû Şuhbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevdûât fî Kutubi't-Tefâsir*, Mektebetu's-Sunne, Yy. Ty., s. 121, 287, 289; Şa'râvî, *Mu'cizetu'l-Kur'ân*, el-Muhtârü'l-İslâmî, Kâhire 1398/1978, s. 38, 45, 48, 49; Ca'fer Şerefuddîn, *el-Mevsû'etu'l-Kur'ânîyye Hasâisu's-Suver*, Tahkîk: Abdulazîz b. ‘Osmân et-Tuveycizî, Dâru't-Takrîb, Beyrût 1420/2000, c. 8, s. 33; Seûd b. Abdilazîz el-Halef, *Dehdu Da'va'l-Musteşrikîn enne'l-Kur'ân min 'İndi'n-Nebî*, Ğurâs, Yy. Ty., s. 170; Abdulmuhsin b. Zibn b. Mut'eb el-Metîrî, *Da'ava Ta'inîn fi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1427/2006, s. 129; Ali Ali Subh, *et-Tasvîru'l-Kur'ânî li'l-Kayyimi'l-Halkiyye ve't-Teşrîiyye*, el-Mektebetu'l-Ezheriyye, Yy. Ty., s. 127; Muhammed Enver Şâh b. Mu'azzem Şâh el-Keşmîrî el-Hindî, *el-'Urfu's-Şezzi Şerhu Suneni't-Tirmizî*, Tashîh: eş-Şeyh Mahmûd Şâkir, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1425/2004, c. 1, s. 182; Ebu'l-Âlâ Muhammed Abdurrahmân b Abdîrahîm el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ehvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrût Ty., c. 1, s. 423, 424; Ali Ali Subh, *et-Tasvîru'n-Nebevî li'l-Kayyimi'l-Halkiyye ve't-Teşrîiyye fî'l-Hadîsi's-Şerîf*, Mektebetu'l-Ezheriyye, Yy. 1423/2002, s. 125; Mahmûd Ahmed Şevk, *İtticâhâtu'l-Hedîs fî Tahtîti'l-Menâhici'd-Dirâsiyye fî Dûi't-Tevcihâti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Yy. 1421/2001, s. 147; Abdilazîz b. Abdillâh b. Bâz, *Mecmû'u Fetevâ İbn Bâz*, Cem': Muhammed b. Sa'd Şuvey'ir, Yy. Ty., c. 3, s. 157; Cevdet Hüseyin Cevdet-Fethî Muhammed Ebû 'İyâne, *Kavâidu'l-Coğrafya'l-'Ammetu't-Tabi'iyye ve'l-Beşeriyye*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, Yy. Ty., s. 31-32; Şâkir Hesbâk, *'İlmu'l-Coğrafya 'İnde'l-Arab*, Muessesetu'l-'Arabîyye, Yy. 1313/1896, s. 23; Muhammed Mahmûd Muhammedeyn-Taha 'Osmân el-Ferrâ, Dâru'l-Merîh, Dermek, s. 43, 109, 110, 479; Abdullatîf Mahmûd Hamza, *el-Medhal fî Fenni't-Tahrîri's-Sehefî*, el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-‘Amme, Yy. Ty., s. 303; İhsân Abbâs, *Târîhu'l-Edebi'l-Endulusî*, Dâru's-Sekâfe, Beyrût 1960, s. 42, 90; Muhammed Gazzâlî es-Sekâ, *Kazâifu'l-Hakk*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1411/1991, s. 208; Malik b. Nebî, *Teemmûlât*, Tahkîk: İşrâf Nedve Malik b. Nebî, Dâru'l-Fikr, Yy. 1979, s. 191.

a) İbn 'Useymîn "وَأَلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ" "Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır?"⁸⁷ âyetinden hareketle dünyanın yuvarlak olmadığı sonucuna ulaşanların hatalı yaklaşım sergilediklerini dile getirir. Müfessirimiz, "Allah, geceyi gündüze, gündüzü geceye dolar"⁸⁸ âyetinde geçen "يَكْوَر" muzâri fiilinin ve vakianın dünyanın yuvarlaklığını ispatladığı kanaatindedir. Ona göre tekvir, tedvîrdir. -Yani yuvarlak olmasını gerektirir- Gece ve gündüz "مَكْوَرِينَ" (dolanan iki şey) olduğuna göre bundan yerin yuvarlak olması lazım gelir.⁸⁹ İnşıkak sûresinin 3. âyetinde⁹⁰ belirtilen dünyanın düz olmasını kıyamette gerçekleşeceği şeklinde değerlendirir.⁹¹ Ayrıca İbn 'Useymîn şu gerekçeyi de ekler: "Eğer sen dümdüz bir hat üzerine memleketinden batıya yönelirsen tekrar ayrıldığın yere gelirsin."⁹² Ğasiye sûresinin 20. âyetinden⁹³ hareketle de yerin yuvarlaklığına karşı çıkanları Kur'ân'ı iyi anlamamakla itham eder. Ona göre yerin sathiliği, yürüyüş itibariyledir. Bir yerde durulması durumunda göz onu düz zanneder.⁹⁴ Nitekim o, "حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ"⁹⁵ "nihâyet gözden kaybolup gittikleri zaman" âyetinde yerin kürevî olduğu manasını çıkarmaktadır. Çünkü güneş hicab ile gizlenmiş olup müşahede edildiği gibi önce doğar, sonra yükselir, sonra da ufukta batar.⁹⁶

b) İbn 'Useymîn, sahâbeden İbn Abbas'ın bu konuya dair bir sözüyle de istidlal eder: "Güneş ve ay, gündüz vaktinde buradaki felekte, gece zamanlarında ise yerin altındaki felekte akıp gitmektedir." Ona göre bu sözlerden, İbn Abbas'ın, yeri yuvarlak olarak düşündüğü çıkarılabilir.⁹⁷

c) İbn 'Useymîn, aklî delil olarak bir uçağın Cidde'den batıya bir hat üzerinde yönelmesi durumunda tekrar aynı yere varması örneğini verir. Ona göre yerin düz olması, yönelen bölge itibariyledir. Fakat uzaklığa göre nihâyet bulur.⁹⁸ Yine buna delil olarak denizde seyreden gemiyi misal olarak arz eder: "Geminin uzun direkleri, uzaklaştıkça saklanır. Onu kaybettiren nedir? Çünkü yer yuvarlaktır, bundan dolayı kaybolmaktadır. Eğer düz olsaydı onu yakında gördüğün gibi uzaktan da görürdün."⁹⁹ Ayrıca denizlerin taşmayıp insanlara zarar vermediğini, hatta yeryüzü kürevî olduğu halde bunun gerçekleşmediğini zikrederek düşüncesini desteklemeye çalışır.¹⁰⁰

SONUÇ

Kur'ân'da her şeyin bilgisinin olduğu şeklinde yapılan yorumlar mübalağadır. İlmî i'câza dair verilen âyetin bağlamı göz önünde bulundurulduğunda esas amacın da zaten bunu belirtmek olmadığı anlaşılmaktadır. Dinin rükünleri olan akîde, ibâdet, ahlak ve muamelatla ilgili verilere, aklî olarak ulaşmak mümkün

⁸⁷ Ğasiye, 88/20.

⁸⁸ Zümer, 39/5.

⁸⁹ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 11, s. 251-253; c. 12, s. 31.

⁹⁰ "Yer uzatılıp dümdüz edildiği zaman"

⁹¹ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 11, s. 376.

⁹² İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 14, s. 458.

⁹³ "Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır!"

⁹⁴ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 11, s. 376.

⁹⁵ Sâd, 38/32.

⁹⁶ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 11, s. 376.

⁹⁷ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 9, s. 305-306.

⁹⁸ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 12, s. 199-200.

⁹⁹ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 12, s. 200.

¹⁰⁰ İbn 'Useymîn, *el-Kenzu 'Semîn*, c. 14, s. 5, 98.

değildir. Fakat Kur'ân, önceki ümmetlerin kıssalarından bazılarını, bazı ğaybî haberleri, tabiat ilimlerine mücmel olarak işaretleri, idare ve iktisadî hayatla ilgili bazı temel ilkeleri vermiştir. Özellikle Kur'ân'ın, tabiat ilimlerine işaret mahiyetindeki âyetlerini Allah'ın kudretine ve yeniden yaratılışa delil getirmesi şeklinde anlamak daha doğrudur.

Kâinat, Allah'ın kudret sıfatının tezahürü iken; Kur'ân da kelim sıfatının bir yansımasıdır. Dolayısıyla kaynak itibariyle kâinat ile Kur'ân aynı zatın farklı sıfatlarının bir eseridir. Kâinatta bulunan düzen ancak Allah'ın ilim, hâkim, adil vb. sıfatlarıyla açıklanabilir. Kâinat ile Kur'ân âyetlerinin birbirleriyle çelişmesi bu anlamda mümkün değildir. Kâinattan verilen ve bazen ilmî hakikatleri de içinde barındıran kevnî gerçekler, asırların arkasındaki insanların bilgi seviyelerinin artışına paralel olarak daha iyi anlaşılır hale gelmiştir.

Kanaatimizce Kur'ân'daki manaların zamana bağlı olarak genişlemesi Allah'ın ezeli ilmi ve kelimelerin mücmel olarak zikredilmesiyle alakalıdır. Kur'ân'ın gönderilmesinin temel sebebi insanlara doğru yolu göstermektir. Gelen âyetler, insanları ilkin doğru inanca, hidâyete ermeye ve ahirete yönelik hazırlanmaya teşvik etmiştir. Kur'ân'da şimdiki bilimsel verilerin ulaştığı seviyeyi görebilmek "işaret etmesi" itibariyledir. Dolayısıyla bunu karinelerden hareketle rey ile tefsir etme şeklinde değerlendirebiliriz.

İbn 'Useymîn, katî bir delil ortaya çıkması durumunda Kur'ân'ın zahirî ifadelerinin te'vîl edilebileceği kanaatindedir. Dünyanın yuvarlak oluşunu savunduğu halde bazı çekincelerden dolayı dünyanın dönmesinin doğruluğu meselesine Kur'ân'ın zahirî ifadelerinden hareketle temkinli yaklaşır. Kanaatimizce o, teknik ve bilimsel bilginin her geçen gün yüksek ivmeler yaptığı çağdaş dünyada yaşadığı halde kevnî (kozmojik) âyetler hakkında yeterince bilgiler vermemiştir. Filozoflarınve kelamcılarının bilimsel bilgi aktarmalarına karşı çıkmıştır. Onun, selefi metoda göre tefsir anlayışını bina etmesi, bilimsel tefsir anlayışı konusunda geri planda kalmasına ve ilmî yaklaşımlara mesafeli durmasına sebep olduğunu düşünmekteyiz.

Onun bu konudaki ısrarı, dünyanın döndüğü söylemlerini bir teoriden ibaret olduğunu sanmasına dayanmaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki dünyanın kendi ve güneşin etrafında döndüğüne dair bilgi, kesin bir bilgi haline gelmiştir. Artık bu, bir nazariye olmaktan çıkıp kesinlik kazanmıştır. Dolayısıyla nassın bu konuda bir verisinin olmadığından hareketle bilimsel bilgiyi hem reddetmenin hem de bunun karşısında hala bir kanaat belirtmemenin bir anlamı kalmamıştır.

KAYNAKÇA

'AFİYE, Muhammed Semîh, *el-Kur'ân ve 'Ulûmu'l-Erd, ez-Zehrâu li'l-Î'lâmi'l-Arabî*, Yy. 1414/1994.

el-'ANÎ, Abdulkadîr b. Mollâ Huveys es-Seyyid Mahmûd Ali Gâzî, *Beyânu'l-Meânî*, Matba'atu't-Terakkî, Dîmeşk 1382/1965.

el-'ASİMÎ, Muhammed b. Kâsım el-Hanbelî, *el-Mevdûât Sâlihât li'l-Huteb ve'l-Va'z*, Yy. Ty.

..... *Fetevâ ve Resâil Semâhe eş-Şeyh Muhammed b. İbrâhîm b. Abdillatîf Ali 'ş-Şeyh*, Tahkîk: Muhammed b. Abdirrahmân b. Kasım, Metbeetu'l-Hukûme Mekke, Mekke 1399/1979.

el-'ATÎBÎ, Ömer b. Süleymân b. Abdillâh el-Eşker, *el-'Akîde fillâh*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün 1999/1419.

'İVÂCÎ, Galib b. Alî, *el-Mezâhibu'l-Fikriyyetu'l-Mu'asır ve Devruhâ fi'l-Mucteme'at ve Mevkifü'l-Musellem minhâ*, Mektebetu'l-'Asriyyetu'z-Zehebiyye, Cidde 1427/2006.

el-'UMRÎ, Nâdiye Şerîfi, *Edvâ ala's-Sekâfeti'l-İslâmî*, Müessesetu'r-Risâle, Yy. 1422/2001.

'ABBÂS, İhsân, *Târîhu'l-Edebi'l-Endulusî*, Dâru's-Sekâfe, Beyrût 1960.

AİŞE ABDURRAHMÂN, *el-İ'câzu'l-Beyân li'l-Kur'ân ve Mesâilu İbni'l-Ezrek*, Dâru'l-Me'ârif, Yy. Ty.

el-ALÛSÎ, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Tahkîk: Alî Abdilbârî 'Utbe, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Yy. 1415/1995.

el-BEYDÂVÎ, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Tahkîk: Muhammed Abdurrahmân er-Mur'eşlî, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrût 1418/1998.

el-BEYHEKÎ, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Hüsrevcirdî el-Horâsânî Ebû Bekr, *Şu'ebu'l-İmân*, Tahkîk: Abdulâlî Abdulhamîd Hâmid, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 1423/2003.

CEVDET, Hüseyin Cevdet- EBÛ 'İYÂNE, Fethî Muhammed, *Kavâidu'l-Coğrafya'l-Ammetu't-Tabi'iyye ve'l-Beşeriyye*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, Yy. Ty.

el-CEZÂİRÎ, Câbir b. Mûsâ b. Abdilkadîr b. Câbir Ebû Bekr, *Eyseru't-Tefâsir li Kelâmi'l-'Aliyyi'l-Kebîr*, Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hükm, Medîne 1424/2003.

CİBRÎL, Muhammed es-Seyyid, *İnâyetu'l-Müslimîn bi İbrâzi Vücûhi'l-İ'câz fi Kur'âni'l-Kerîm*, Mecme' Melik Fahd Ty.

el-CÜZCÂNÎ, Ebû 'Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî, *Tefsîr min Süneni Saîd b. Mansûr*, Tahkîk: Saîd b. Abdillâh b. Abdilazîz Ali Hamîd, Dâru Sam'î, Yy. 1417/1997.

DERVÎŞ, Muhyuddîn b. Ahmed Mustafa, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuh*, Dâru'l-İrşâd, Humus-Sûriyye 1995/1415.

DUVEYDİRÎ, Recâ Vahîd, *el-Bahsu'l-İlmî Esâsiyyetuhu'n-Nazariyye ve Mümâresetuhu'l-İlmiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Mu'asır, Beyrût 1421/2000.

EBÛ ŞEYBE, Ebû Bekr b., *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ahâdis ve'l-Âsâr*, Tahkîk: Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 1409.

EBÛ ŞUHBE, Muhammed b. Muhammed b. Suveylim, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevdûât fi Kutubi't-Tefâsir*, Mektebetu's-Sunne, Yy. Ty.

ENSARÎ, Abdurrahman, *el-Mürşidu'l-Vecîz İlâ Ulûmi'l-Kur'âni'l-Azîz*, Dârun'n-Nida, İstanbul 2016.

ERDEM, Hüsameddin, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 1998.

el-ESMERÎ, Şayi' b. Abduh b. Şayi', *me'e'l-İmâm Ebî İshâk eş-Şâtibî fî Mebâhis min 'Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Tefsîrih*, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere, Medîne 1422/2002.

FETEVA'L-LECNETU'L-DÂİME, *el-Lecnetu'l-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ*, Cem' ve Tertîb: Ahmed b. Abdirezzâk ed-Duveys, Riâsetu İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ, Riyâd Ty.

el-GAZZÂLÎ, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Tahkîk: el-Lecnetu'l-İlmiyye bi Merkezi Dâri'l-Minhâc li'd-Dirâset ve't-Tahkîki'l-İlmî, Dâru'l-Minhâc, Cidde 1436/2011.

..... *Tehâfutu'l-Felâsife*, Tahkîk: Süleymân Dünyâ, Dâru'l-Meârif, Mısır 1385/1966.

..... *Cevâhiru'l-Kur'ân ve Dureruh*, Tahkîk: Muhammed Reşîd Rızâ el-Kubbânî, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrût 1406/1986.

GAZZALÎ, Muhammed es-Sekâ, *Kazâifu'l-Hakk*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1411/1991.

ĞARÎB, Mahmûd Muhammed, *Sûretu'l-Vakî'a ve Menhecuha'l-'Akâid*, Dâru't-Turâsi'l-'Arabî, Kâhire 1418/1988.

el-HALEF, Seûd b. Abdilazîz, *Dehdu Da'va'l-Musteşrikîn enne'l-Kur'ân min 'İndi'n-Nebî*, Ğurâs, Yy. Ty.

HALEFULLAH, Muhammed Ahmed, *el-Kur'ân ve 'Ulûmuh el-Hadîs ve 'Ulûmuh*, el-Müessesetu'l-Arabiyye, Yy. 1986.

el-HALİDÎ, Salah Abdulfettâh, *el-Kur'ân ve Nakdu Meta'ini'r-Ruhbân*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1428/2007.

el-HATÎB, Abdulkerîm Yûnus, *et-Tefsîru'l-Kur'ânî li'l-Kur'ânî*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kâhire Ty.

HESABÂK, Şâkir, *İlmu'l-Coğrafya 'İnde'l-'Arab*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye, Yy. 1313/1896.

el-HİCÂZÎ, Muhammed Mahmûd, *et-Tefsîru'l-Vâdih*, Dâru'l-Cîli'l-Hadîd, Beyrût 1993/1413.

..... *et-Tefsîru'l-Vasît*, Dâru'l-Fikr, Yy. 1422.

el-HİNDÎ, Muhammed Enver Şâh b. Mu'azzem Şâh el-Keşmîrî, *el-'Urfu's-Şezzi Şerhu Suneni't-Tirmizî*, Tashîh: eş-Şeyh Mahmûd Şâkir, Dâru't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût 1425/2004.

İBN 'ARABÎ, Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekr el-Me'afirî el-İşbîlî el-Mâlikî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım fî Tahkîki Mevâkifi's-Sahâbe ba'de Vefâti'n-Nebî*, Tahkîk: Muhibbuddîn el-Hatîb-Mahmûd Mehdî el-İstanbûlî, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1407/1987.

İBN 'ÂŞÛR, Muhammed et-Tahir b. Muhammed et-Tahir et-Tûnusî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Yy. 1984.

İBN 'USEYMÎN, *el-Kenzu's-Semîn fî Tefsîri İbn 'Useymîn I-XIV*, Tahkîk: 'Adil b. Sa'd, Kitâb-Naşîrûn, Beyrût 1431/2010.

..... *Mecmû' Fetevâ ve Resâil Fadîle eş-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn I-XXIX*, Cem' ve Tertîb: Fahd b. Nasır b. İbrâhîm es-Süleymân, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1413/1992.

..... *Şerhu Manzûmeti Usûli'l-Fıkh ve Kavâidih*, Tahkîk: Merkezu'l- Minber, Dâru İbni'l-Cevzî, Kâhire 1429/2008.

..... *Şerhu Mukaddimeti't-Tefsîr, İ'dad, Tertîb ve Takdîm*: Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed et-Tayyâr, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1415/1995.

..... *Şerhu'l-Kavâidi'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Cevzî, Kâhire 1427/2006.

İBN BÂZ, Abdulazîz b. Abdillâh, *Mecmû' Fetevâ İbn Bâz*, Cem': Muhammed b. Sa'd Şuvey'ir, Yy. Ty.

İBN HANBEL, Ahmet, *er-Redd ala'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika*, Tahkîk: Sabrî b. Selâme Şahîn, Daru's-Subât, Riyâd 1424/2003.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endulusî ez-Zâhirî, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire Ty.

İBN NEBÎ, Malik, *Teemmulât*, Tahkîk: İşrâf Nedve Malik b. Nebî, Dâru'l-Fikr, Yy. 1979.

İBRÂHÎM, Muhammed İsmâîl, *el-Kur'ân ve İ'câzuhu'l-İlmî*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Yy. Ty.

el-KÂSİMÎ, Muhammed Cemâluddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Tahkîk: Muhammed Bâsel 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1418/1998.

el-KETTÂN, İbrâhîm, *Teysîru't-Tefsîr*, Yy. Ty.

KIZILŞEKER, Abdurrahim, *Kur'ân'ın Selefi Yorumu: İbn 'Useymîn Örneği*, (Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır 2017.

KUTUB, Seyyid, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-Şurûk, Beyrût-Kâhire 1412/1992.

MAHMÛDEYN, Muhammed Mahmûd - el-FERRÂ, Taha 'Osmân, *el-Medhel ilâ İlmi'l-Coğrafya ve'l-Bîe*, Daru'l-Merîh, Dermek Ty.

el-MERÂĞÎ, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şirket Mektebe ve Matba'a el-Mustafa el-Babî el-Halebî ve Evlâduhu bi Mısır, 1365/1946.

el-MERVEZÎ, Ebû Abdurrahmân Abdillâh b. el-Mübârek b. Vâdih el-Hanzelî et-Turkî, *ez-Zuhd ve'r-Rekâik li İbni'l-Mübârek*, Tahkîk: Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût Ty.

el-METÎRÎ, Abdulmuhsin b. Zibn b. Mut'eb, *Da'avâ Ta'inîn fî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1427/2006.

..... *Da'vetu't-Ta'inine fî'l-Kur'âni'l-Kerîm fî Kerni'r-Rabi' 'Aşere el-Hicri ve'r-Reddu aleyhâ*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrût 1427/2006.

el-MUBÂREKFÛRÎ, Ebu'l-Âlâ Muhammed Abdurrahmân b Abdurrahîm, *Tuhfetu'l-Ehvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût Ty.

MUHAMMED ABDİLVEHHÂB, Ali Cum'e, *el-Mustalahu'l-Usûli ve Müşkiletu'l-Mefâhîm*, el-Me'hedu'l-'Alemî, Kâhire 1417/1996.

en-NECCAR, Zağlûl Râğib Muhammed, *Medhâl ilâ Dirâseti'l-İ'câzi'l-İlmiyyi fi'l-Kur'ân'il-Kerîm ve's-Sünneti'n-Nebeviyyeti'l-Mütehhere*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1430/2009.

en-NESEFÎ, Abdullâh b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Tahkîk: eş-Şeyh Mervân Muhammed eş-Şiâr, Beyrût 1427/2006.

en-NISÂBÛRÎ, Nizamuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, Tahkîk: eş-Şeyh Zekerîyyâ 'Umeyrât, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1416/1996.

NURSÎ, Said, *Sözler*, Sözler Yayınevi, İstanbul 1993.

..... Saîd, *Muhakemat*, Sözler Yay., İstanbul 1991.

er-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b.el-Hüseyin et-Teymî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût 1420.

REŞİD RIZÂ, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Âmme, Yy. 1990.

er-RÛMÎ, Fahd b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Süleymân, *İtticâhâtu't-Tefsîr fi Karni'r-Râbi' Aşere*, Suûdî Arabistân Yy. 1407/1986.

..... *Dirâsât fi 'Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Yy. 1424/2003.

SUBH, Ali Ali, *et-Tasvîri'l-Kur'ânî li'l-Kayyimi'l-Halkiyye ve't-Teşrî'iyye*, el-Mektebetu'l-Ezheriyye, Yy. Ty.

..... *et-Tasvîru'n-Nebevî li'l-Kayyimi'l-Halkiyye ve't-Teşrî'iyye fi'l-Hadîsi's-Şerîf*, Mektebetu'l-Ezheriyye, Yy. 1423/2002.

es-SÜKRÂ, Alî, *İlmu'l-Ciyûlucyâ 'İnde'l-'Arab*, Müessesetu'l-'Arabiyye, Yy. Ty.

eş-ŞA'RAVÎ, Muhammed Mutevallâ, *Mu'cizetu'l-Kur'ân*, el-Muhtarul-İslâmî, Kâhire 1398/1978.

..... *Tefsîru's-Şa'râvî*, Metabi' Ehbâri'l-Yevm, Yy. 1997.

eş-ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm el-Haymî el-Girnâtî el-Mâlikî, *el-Muvafakât fi Usûli's-Şerîat*, Tahkîk: Abdullâh ed-Dirâz-Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Memleketu'l-'Arabiyyetu's-Suûdiyye Ty.

eş-ŞEHRANÎ, Hasan b. Ali b. Manî', *Menhecu's-Şeyh İbn 'Useymîn fi Tefsîri Ğaribi'l-Kur'ân*, Nedve Cuhûd eş-Şeyh Muhammed el-'Useymîn el-İlmiyye, Kasım Üniversitesi, 1431/2010.

ŞEREFUDDÎN, Ca'fer, *el-Mevsû'etu'l-Kur'âniyye Hasâisu's-Suver*, Tahkîk: Abdulazîz b. 'Osmân et-Tuveycizî, Dâru't-Takrîb beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, Beyrût 1420/2000.

ŞEVK, Mahmûd Ahmed, *İtticâhâtu'l-Hedîs fi Tahfîti'l-Menâhici'd-Dirâsiyye fi Dûi't-Tevcihâti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Yy. 1421/2001.

et-TABERÂNÎ, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Metîr el-Leğmî eş-Şâmî Ebu'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Tahkîk: Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebe İbn Teymiyye, Kâhire Ty.

et-TALİBÎ, Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. İdrîs el-Hüseynî, *Nüzhetu'l-Müşâtak fi İhtirâki'l-Afâk 'Alema'l-Kutub*, Yy. 1409.

TANTÂVÎ, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru Nahde Mısr, Kâhire 1998.

TARÎH ŞEREF, Abdulazîz, *el-Mukaddimât fi'l-Coğrafya't-Tabi'yye*, Merkezu'l-İskenderiyye, Ty. Yy.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi'u'l-Kebîr I-VI*, Tahkîk, Tahrîc ve Ta'lîk: Beşşâr Avved Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrût 1996.

el-YEMÂNÎ, Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Mu'ellimî el-Âtmî, *el-Kâid ilâ Tashîhi'l-'Akâid*, Tahkîk: Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Yy. 1404/1984.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed es-Seyyid Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mektebetu Vehbe, Kahire Ty.

ez-ZUHEYLÎ, Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsîru'l-Munîr*, Dâru'l-Fikri'l-Mu'asır, Dimeşk 1998/1418.

<http://www.elnaggarzr.com> (Erişim Tarihi: 16.02.2018)